

אכילת ארעי בסוכה

מצוות סוכה היא מצווה נפלאה: אנו נכנסים לשבת 'בציילא דמיהמנותא' – 'בצל האמונה', והשכינה פורסת עלינו את כנפיה מלמעלה (זוהר אמור, דף קג, ב). הסוכה היא כעין בית מקדש קטן, בתוכו שורה השכינה הסוככת עלינו מלמעלה, כאילו היא 'מציצה מבין החרכים' שבסכך...

לצד מדרגתה הגבוהה של הסוכה הרי שיש לישיבה בה גם גדרים הלכתיים, וכאן ננסה לעמוד על תופעה ייחודית שיש לגדרים אלו.

הנהגותיהם של גדולי התנאים

המשנה (סוכה ב, ד) מביאה שתי הנהגות של גדולי התנאים בענין הישיבה בסוכה:

שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה. חולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה. אוכלין ושותין עראי חוץ לסוכה... מעשה והביאו לו לרבן יוחנן בן זכאי לטעום את התבשיל ולרבן גמליאל שני כותבות ודלי של מים, ואמרו: 'העלום לסוכה', וכשנתנו לו לרבי צדוק אוכל פחות מכביצה - נטלו במפה ואכלו חוץ לסוכה

מדוע יש צורך לתאר את הנהגתם המחמירה של רבן יוחנן בן זכאי ורבן גמליאל? בגמ' (סוכה כו, ע"ב) מוסבר הצורך בדבר: ...חסורי מחסרא והכי קתני: אם בא להחמיר על עצמו - מחמיר, ולית ביה משום יוהרא. ומעשה נמי,

והביאו לו לרבן יוחנן בן זכאי לטעום את התבשיל...

הגמ' מסבירה כי אע"פ שבדרך כלל יש בעיה להחמיר בדבר שאינו מעיקר הדין, שהרי יש בזה 'יוהרא' וגאוה, מ"מ בענין זה ניתן להחמיר כפי שהחמירו ריב"ז ורבן גמליאל.

הר"ן (על הרי"ף סוכה יא ע"א) מסביר כי המשנה הביאה גם את הנהגתו של ר' צדוק, שעשה כעיקר הדין, כדי ללמדנו בכך הלכה הפוכה:

ובתר הכי קתני 'ומעשה ברבי צדוק' שלא החמיר על עצמו, לומר שאם רצה תלמיד חכם שלא להחמיר על עצמו בכך – רשאי, ולא הוי כמי שאינו מדקדק במצות

שני צדדים אלו נפסקו גם למעשה בשו"ע (תרלט, ב):

אוכלים ושותים וישנים בסוכה כל שבעה... אבל מותר לאכול אכילת עראי חוץ לסוכה... ("אפילו תלמיד חכם

אם רוצה שלא להחמיר על עצמו בכך – רשאי, ולא הוי כמי שאינו מדקדק במצוות" - 'באור הלכה' שם), ומי שיחמיר על

עצמו ולא ישתה חוץ לסוכה אפילו מים - הרי זה משובח (שו"ע, תרלט, ב)

ניגוד זה מעלה תמיהה: אם אכן אין צורך מעיקר הדין לשבת בסוכה כשאוכלים אכילת עראי, ואף תלמיד חכם המדקדק במצוות יכול לנהוג כך, מדוע אם כן ניתן להחמיר ולאכול אכילת עראי בתוך הסוכה ואין בכך משום 'יוהרא'?! הלוא בכמה מקומות בש"ס מובא שמי שמחמיר על עצמו יש בזה 'יוהרא' (ברכות יז, ע"ב; ב"ק נט, ע"ב; ועוד), וכך מביאים מהירושלמי (ברכות פ"ב, ה"ט) ש"כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו - נקרא הדיוט".

ובכלל, בדרך כלל חומרות שאינם מעיקר הדין מוזכרות בשו"ע רק כאשר יש ספק בפוסקים וכדו'¹. כאן, באופן יוצא דופן, ההלכה מזכירה את עיקר הדין ואת הדין למחמירים. מדוע?

תמיהות אלו מובילות אותנו לעיון מעמיק יותר במהות מצוות הישיבה בסוכה.

¹ כגון דין תפילין דרבנו תם שירא שמים מניחם (שו"ע או"ח לד, ב).

אנו רגילים לברך על הישיבה בסוכה רק כאשר אנו אוכלים סעודת קבע בסוכה. כך הביא השו"ע (תרלט, ח):

נהגו שאין מברכים על הסוכה אלא בשעת אכילה

אולם באמת פסיקה זאת של השו"ע היא שיטתו יוצאת דופן – שיטתו של רבנו תם. רוב הראשונים (רי"ף, רמב"ם, רא"ש, ועוד) חולקים על ר"ת ולדעתם יש לברך על עצם הישיבה בסוכה ולא על האכילה.

שיטת ר"ת תמוהה לכאורה, שהרי מצוות הסוכה אינה נוגעת דווקא לאכילה אלא לכל העניינים שאדם עושה בביתו, וכפי שנפסק בשו"ע (תרלט, א):

כיצד מצות ישיבה בסוכה? שיהיה אוכל ושותה (וישן ומטייל - טור) ודר בסוכה כל שבעת הימים, בין ביום בין בלילה, כדרך שהוא דר בביתו בשאר ימות השנה. וכל שבעת ימים עושה אדם את ביתו עראי ואת סוכתו קבע. כיצד? כלים הנאים ומצעות הנאות, בסוכה; וכלי שתיה, כגון אישיות וכוסות, בסוכה...

מדוע פסק ר"ת כי הברכה קשורה דווקא לאכילה ולא לכל הפעולות שעושה האדם בסוכה?!
הרא"ש מסביר שלדעת רבנו תם כל פעולות האדם הנעשות בסוכה טפלות לאכילה, ולפיכך האדם יברך על העיקר ולא על הטפל: "ורבינו תם פירש לפי שעיקר הקבע שאדם עושה בסוכה היא אכילה, אבל שאר טיול ושינה שעושים בסוכה - טפלים לגבי האכילה והיא פטרתן".

הסבר זה צריך בירור משום שרבנו תם אמר את דינו גם במי שלא יאכל בסוכה².

אמנם רוב הראשונים חולקים, כאמור, על רבנו תם. כל שלושת עמודי ההוראה - הרי"ף הרא"ש והרמב"ם - תמימי דעים כי יש לברך כל פעם שאדם נכנס לסוכה, ואפילו אם אינו אוכל בה, שהרי סוף סוף כך מקיים את המצווה. מכאן תמיהה גדולה על המחבר שפסק כאן כרבנו תם, שלא כדרכו בקודש לפסוק על פי שלושת עמודי ההוראה. התשובה לדבר רמוזה כבר בלשונו של השו"ע (תרלט, ח):

נהגו שאין מברכים על הסוכה אלא בשעת אכילה

מנהג ישראל הוא כרבנו תם, וההלכה כאן נקבעה בגלל כוחו הגדול של המנהג, אע"פ שהדבר מנוגד לדעת רוב הראשונים³. כלומר, המחבר לא פסק כנגד עמודי ההוראה, אלא סבר כי אין לבטל מנהג ישראל המבוסס על אחד מגדולי הראשונים.

הסבר דברי רבנו תם

מאחר שלמעשה השולחן ערוך פסק כרבנו תם, וכך נוהגים רוב קהילות ישראל, הרי שעלינו להתאמץ ולהסביר את דבריו. נראה שרבנו תם סובר שהברכה אינה על דברים שאדם אינו מחויב לעשותם בסוכה - כמו הטיול בסוכה⁴ או הלימוד בה - אע"פ שבכך יקיים מצוה. הברכה היא דווקא על הדברים שיש איסור לעשותם מחוץ לסוכה.

² **זאת מניין?**

³ ניתן לתת דוגמא לכוחו של המנהג מדין כניסת השבת: עד לפני כמאה שנים נהגו ישראל במקומות רבים להדליק את נרות השבת ולעשות מלאכות גם אחרי השקיעה. הסיבה לכך היא שיטת ר"ת, לפיה השקיעה האמיתית היא כשעה לאחר השקיעה הנראית לעינינו. אע"פ שכך גם נפסק בשו"ע (או"ח רסא, ב), הרי שהיום שום פוסק לא יתחשב בשיטת ר"ת ואפילו לא בשעת הדחק. אשה ששכחה להדליק נרות לא תוכל לקבל מהרב היתר מיוחד להדליק אותם מעט אחרי השקיעה. מדוע? מכיון שהמנהג הברור כיום הוא כשיטת הגאונים, ולא כדעת ר"ת, הרי שכבר לא יעלה על הדעת לפסוק כשיטת ר"ת.

אוכלים ושותים וישנים בסוכה כל שבעה, בין ביום בין בלילה, ואין ישנים חוץ לסוכה אפי' שינת עראי. אבל מותר לאכול אכילת עראי חוץ לסוכה... ומי שיחמיר על עצמו ולא ישתה חוץ לסוכה אפילו מים - הרי זה משובח (שו"ע, תרלט, ב)

אדם שלומד מחוץ לסוכה אינו עובר על איסור, אע"פ שאם ילמד בסוכה יקיים מצווה. לעומתו אדם שיאכל סעודת קבע מחוץ לסוכה יעבור על איסור. כיצד נברך 'אשר... וציוונו לישב בסוכה' כשאיננו אוכלים?! הלא איננו מחויבים לשבת בסוכה כשאיננו אוכלים!

דבר דומה אנו מוצאים לגבי אשה הרוצה לקיים מצוות עשה שהזמן גרמא: בשו"ע (בית יוסף ושו"ע או"ח יז, ב) נפסק שאישה לא מברכת על מצות עשה שהזמן גרמא, ומדוע? אף שהאשה מקיימת מצוה כשהיא עושה אותן, הרי שהיא אינה מחוייבת בכך, וכיצד אם כן תאמר "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו"?!⁵

ייתכן שזוהי כוונתו של רבנו תם בסברתו "שעיקר הקבע שאדם עושה בסוכה היא אכילה": הדבר היחיד שיש איסור לעשותו מחוץ לסוכה הוא האכילה, ולכן היא העיקר ועליה יש לברך. על פי זה היה עלינו לברך גם על השינה, שהרי אסור לישון שינת ארעי חוץ לסוכה? הרא"ש השיב על כך וכתב שאי אפשר לברך על השינה כי אדם אינו בטוח שירדם, כלומר שאי אפשר לברך עובר לעשייתו.⁶

אגב, מעניין לשים לב כי דווקא הפעולות הגשמיות ביותר – האכילה והשינה – הם שנאסרו מחוץ לסוכה. כמו שבבית המקדש, מקום השכינה, הוקרב בשר הקרבנות ונזרק דם, ובכך נתקדשה הגשמיות ונתעלתה לשמי מרומים, כך הופכת הסוכה את פעולותינו הגשמיות למצוות מקודשות.

מדוע לא מברכים על מצות צדקה

על פי מה שהסברנו בדברי רבנו תם, נוכל להציע הסבר נוסף לשאלת ברכת הצדקה: הראשונים והאחרונים נתקשו מדוע אין מברכים על מצות צדקה? הרשב"א הסביר שאין מברכים על הצדקה משום שהמצווה תלויה ברצון העני לקבל. הרב וינברג זצ"ל הסביר כי הברכה עלולה לגרום לכך שהעשיר יהפוך את העני לחפץ של מצוה ולא ייתן את הצדקה מתוך מידת האהבה והחסד. בספרי הצעתי הסבר שלישי: הברכה באה לתת מימד של מצוה למעשה שאינו מצוה מצד עצמו, ושהכוונה היא ההופכת אותו למצוה. לעומת זאת בצדקה עצם הצדקה היא מצוה ולכן אין צורך בברכה.

על פי מה שהסברנו כאן נוכל להציע תירוץ נוסף: העשיר אינו יכול לומר 'וצווננו... על הצדקה' שהרי אין עליו ציווי מוחלט. המצווה תלויה ביכולת של הנותן, ובהימצאות של עני. וודאי שנותן הצדקה מקיים מצווה, אך אין בכך חיוב מוחלט. בלשון בית מדרשית נגדיר זאת כך: הצדקה, בדומה לאכילת עראי בסוכה, היא מצוה קיומית ולא מצוה חיובית.

הסבר שיטת חכמים

⁴ הערת עורך: נלענ"ד כי 'טיוול' בסוכה פירושו ישיבה בצל הסוכה, מלשון 'מטללתא' שהוא תרגום של 'צל'. הטיוול בסוכה פירושו מנוחה והנאה ע"י השהות בסוכה. כך גם בגמ' כתובות (סב, ע"א): "הטיילין – בכל יום. מאי טיילין?" (עייש בגמ' ובתוספות), ושם הכוונה לאנשים היושבים בצל, כלומר - אנשים שזמנם פנוי להנאה.

⁵ ומעניין שרבנו תם עצמו סובר שאשה יכולה לברך על מצות עשה שהזמן גרמא (תוספות ר"ה לג ע"א), כי סוף סוף יש חיוב כזה לעם ישראל, מה שאין כן ביישיבה בסוכה בלי אכילה שבזה אין ציווי לאף אחד.

⁶ הרא"ש מסביר מדוע לדעת ר' תם לא יברכו על השינה: "מה שאין מברכין על הסוכה בשעת השינה, ואף על פי שמצינו בה חומר יותר מבאכילה דאכולין אכילת עראי חוץ לסוכה ואין ישנים שינת עראי חוץ לסוכה? היינו טעמא דשמא לא יוכל לישן והוי ברכה לבטלה".

לאחר שהסברנו את סברתו של ר"ת, עולה בלבנו התמיהה על הרי"ף והרמב"ם שפסקו לברך בכל כניסה לסוכה: איך ניתן לדעתם לומר 'וציוונו' כאשר איננו אוכלים בסוכה ואיננו מחויבים לשהות בה?!
אמנם אחרי העיון, נראה כי שיטת הרי"ף וסיעתו ברורה: גם כשאנו אוכלים אין אנו מברכים על 'לאכול בסוכה' אלא 'לישב בסוכה'. המצווה, ואולי אף החובה, היא השהיה בסוכה. רצונו של השם הוא שבחג הסוכות נחיה בסוכה, ומי שיוצא ממנה אמנם אינו עושה עבירה (אם אינו אוכל וישן מחוץ לסוכה), אך הוא עובר על רצון השם המהותי:
"בסוכות תשבו שבעת ימים – ואין 'תשבו' אלא כעין תדורו. מכאן אמרו: אוכל בסוכה, שותה בסוכה, ומטייל בסוכה, ומעלה כליו בסוכה" (ספרי, אמור, פרשה יב).

דוגמא לדבר ניתן להביא מדין 'הולכי דרכים': במהות חייבים גם היוצאים לדרך לישב בסוכה ככל ישראל, אלא בגלל שנמצאים בדרך התורה פטרה אותם. ודאי שאם ההולך בדרך ימצא סוכה ויאכל בה – עליו לברך, שהרי המצווה היא הישיבה וכולם מחויבים בה, אלא שבמצבים מסוימים – כמו ההולך בדרך או מי שאינו אוכל רק אכילת ארעי התורה – התירו לו חכמים שלא לקיים את המצווה.
אדם חייב לשהות בסוכה ולדור בה, אלא שיש לו פטור במצבים מסוימים. לכן הוא יוכל לברך "אשר... וציוונו". לעומת זאת לאשה אין כל חיוב לקיים מצות עשה שהזמן גרמא, ולכן פוסק השו"ע שהיא לא תוכל לברך על המצווה ולומר 'וציוונו'.

כעין תדורו

מענה נוכח להסביר את התמיהה בה פתחנו: אילו המצווה היתה **האכילה** בסוכה הרי שאכן הייתה 'יוהרא' באכילת עראי בתוך הסוכה בניגוד לעיקר הדין. אולם ראינו כי המצווה היא **הישיבה** בסוכה 'כעין תדורו', והאכילה אינה אלא ביטוי לכך שהאדם העביר את דירת הקבע שלו אל הסוכה.
משום כך, אדם הנוהג כריב"ז או כרבן גמליאל ואוכל אכילת ארעי בסוכה אינו מחמיר על עצמו אלא מקיים את רצון הבורא. רבי צדוק אמנם אכל אכילת ארעי מחוץ לסוכה, אך הוא לא עבר עבירה: ייתכן שעסק באותה עת בענין חשוב, וכדו', ולכן אין עליו עוון במה שאינו טרח לקיים המצווה. התורה התירה לאדם לאכול עראי מחוץ לסוכה שכן על כל אדם לשקול בעצמו בהתאם לנסיבות האם מוצדק שישתמש בהיתר זה, אז שעליו להחמיר על עצמו כי זה עיקר רצון התורה.

לאחר שראינו עקרון זה נוכח לראות הלכות נוספות בהם רואים את גמישותם של גדרי ההלכה במצוות סוכה: חולים פטורים מן הסוכה בגלל ש'תשבו כעין תדורו' והרי החולה הולך במשך השנה מביתו למקום בו ייקל עליו חוליו (שו"ע תרמ, ג, ומשנ"ב ו⁷).
מסיבה זאת גם היוצאים לדרך פטורים אף הם מהסוכה (שו"ע תרמ, ח, ומשנ"ב לט), וישנם אחרונים שאף כללו בדין 'הולכי דרכים' גם את מי שיוצא לטיול סתם (ורבים חלקו ואסרו⁸). בכל המצבים הללו אדם שמחמיר לחפש סוכה אינו נקרא 'שוטה' (ראה ביאו"ה תרלט, ז) ואין בו 'יוהרא', אע"פ שמצד הדין פטור הוא מלשבת בסוכה. גם אדם שהתאורה בסוכתו פסקה או הגשם נוטף מהסכך שלו יכול ללכת ולשבת בסוכת חבירו היבשה והמוארת אע"פ שאין חובה לטרוח טרוח כ"כ גדול (משנ"ב תרמ, כב).
אמנם על היושב בסוכה בזמן גשם כתב הרמ"א (תרלט, ז) ש"אינו מקבל עליו שכר ואינו אלא הדיוטות", אולם הסיבה לכך היא משום שכשיש גשם הסוכה אינה ראויה לדירה ולא ניתן לקיים בה המצווה. זכורני איך אאמו"ר הרב משה זצ"ל היה ממתין שייפסק הגשם כדי לאכול בסוכה וכמה צער היה לו כשלא היה יכול לקיים המצווה (בן-דודי - הרב ויינגרט – אמר על אבי בדרך צחות: 'מצטער – פטור מן הסוכה' שצערו היה על שהוא פטור מלקיים מצווה חביבה זאת...).

⁷ זוהי גם הסיבה לפטור של 'מצטער' (שו"ע תרמ, ד, ומשנ"ב יג), כגון מי שמתקשה לישון בסוכה בגלל זבובים ויתושים וכדו' (משנ"ב טז).

⁸ בדין זה נחלקו גדולי דורנו: יש שהתירו (הגרי"ש אלישיב, הגר"ד ליאור, הגר"ש אבינר), אך רבים נחלקו עליהם ואסרו (הגר"מ פינשטיין, הגר"ע יוסף, הגרש"ז אירבאך, הגר"י אריאל) – הערת עורך.

הסוכה לעתיד לבוא:

הגמ' בתחילת מסכת עבודה זרה (דף ג) מספרת כי לעתיד לבוא יבואו הגויים אל הקב"ה ויבקשו לקבל שכר. כאשר יווכחו כי אין בידם שכר מצוות יבקשו הגויים מהקב"ה שייתן בידם מצוות לעשותם:

אמרו לפניו: רבש"ע, תנה לנו מראש ונעשנה.

אמר להן הקדוש ברוך הוא: ... מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, לכו ועשו אותה...

מיד כל אחד ואחד נוטל והולך ועושה סוכה בראש גגו, והקדוש ברוך הוא מקדיר עליהם חמה בתקופת

תמוז, וכל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא...

מדוע הגויים אינם צודקים?! הרי המצטער פטור מן הסוכה ובכלל זה מי שהשמש קופחת על ראשו!

הגמ' (שם) מסבירה כי אמנם המצטער רשאי לצאת מן הסוכה אך הגויים 'מבעטים' בה מתוך זלזול. ע"פ שיעורנו זה ייתכן להוסיף בהסברת הענין: דווקא מצוות סוכה היא שניתנה לגויים, משום שגדריה תלויים בכל אדם ואדם. הגויים אמנם פטורים לפי עיקר הדין, אך הרי הם יכלו להישאר בסוכה מתוך רצון ובחירה. לעת"ל מתגלה כי אין לגויים שייכות פנימית אל המצוות, ומשום כך לא די שהם יוצאים מן הסוכה ומצטערים בישיבתה, אלא שהם מוסיפים לבטא את הדבר בגלוי – 'וכל אחד ואחד מבעט בסוכתו, ויוצא'.

בחג הסוכות אנו זוכים לחוש בחינת מסויימת של 'לעתיד לבוא', אנו מגלים את שייכותינו הפנימית והעמוקה אל מצוות השי"ת, שייכות שאין לה גבול. וכשם שאנו מחבבים את המצוות מתוך דביקות, בלי שהגוף יסיח את דעתנו מאהבה זאת, כך גם שורה עלינו קדושתה הגדולה של הסוכה ומקדשת את הגוף כולו הנכנס אליה, את האכילה השינה והטיול ההופכים בסוכה למצוות ולקדושה.